

Hak-hukuk despotlyga Korollikda ýeke-täk adam režimi: Kromwel

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

Hak-hukuk gözleginden despotlyga Birleşen Korollikda ýeke-täk adam režimi: Kromwel HAK-HUKUK GÖZLEGINDEN DESPOTLYGA BIRLEŞEN KOROLLIKDA ÝEKE-TÄK ADAM REŽIMI: KROMWEL

Iñlis korolligyna we demokratiýasyna «Kromwel betbagtylygyndan» arany açmak üçin bir asyrdan gowrak wagt gerek boldy

Imperiýalarda we patşalyklarda tagta çykmak üçin diñe güýçli bolanyň ýeterlik däl. Maşgalanyň neberesinde idelýän «gök gan» diýlip at berilen ýokary aristokratiyadan hem gelip çykmaly.

Şeýle ýagdaþ diñe günbatarlylara mahsusdyr öýtseñiz, gaty erbet ýalňyşarsyñyz.

Soltan Ybraýymyň (Telbe patyşa) sergüzeştini ýada salyň.

Osmanly sultany Myrat IV-iň aradan çykmagyndan soň tagta geçen Soltan Ybraýym ruhy näsaglyklary başdan geçirip ýören biridi.

Iñ ýamany-da osmanly neberesi Soltan Ybraýym bilen soñlanmagyň gyrasynda durdy. Şoň üçinem nesilşalygyň Krym hanlygyna geçmegin iñ esasy çikalga hasaplanýardy.

Soltan Ybraýymyň başdan geçirilen ruhy näsaglygyny saklanyp

galan şeýle setirlerden bilip bolýar:

«Sanjy deýu ýatyryñ, gäh arkama gelür, ırkilür, gulaklarym dykylur...

Şeýle darykmam bar ki, ölüp barýan, halyň juda ýaman boldy... Halym beter mükedder, hüýümde geňsilik bar... Göreýin seni, meniň derdime nije çäre edersiz... Meni gowy görýän bolsaň, munuň çäresini taparsyň, ondan-mundan sorap-idärsiň».

(Taýýip Gökbilgin, «Ybraýym», Yslam ensiklopediyasy).

Patışanyň derdine derman tapjak we Osmanogly nesilşalygyny ýok bolup gitmekden halas etjek kişi ibaly medrese bilimi-de bolmadyk, doga-jady satmak, adam okamak bilen gününü dolaýan Safranboluly Hüseýin ependi diýen biri boldy.

Üns berýän bolsaňyz, Soltan Ybraýymyň tagtdan düşürilen ýagdaýynda iň güýçli weziriň ýa-da serkerdäniň däl-de, Krym hanedanlygyndan biriniň getirilip osmanly tagtyna oturdylmagy göz öňüne tutulypdyr.

Munuň sebäbi Krym nesilşalygynyň göterýändir hasaplanýan «gök ganydy». Ýagny, maşgalanyň şejeresi diňe Günbatarlylaryň gyzyklanýan meselesi bolmandyr.

Elbetde, bu ýagdaýa Günbatarda has köp üns berilipdir. Muňa garşıy çykyp korol bolmaga synanyşan daýhansypat adamyň başyna nämeleriň gelendigine bir syn salyň.

Oliwer Kromwell

• «Gök gan» däbini ýykmagasynan Kromwel

Oliwer Kromwel lowurdap duran parikli iňlis býurokratiýasynyň ortasynda daşdan göräymäge ýonekeý raýatdan parhy ýokdy, hatda daýhandan tapawutlamaýardy.

Daşyndan şeýle görünýändigine garamazdan halk deputaty Kromwel güýçli dilewarlygy, suhangöýlügi, gorkmazak sypaty, dindarlygy bilen az wagtyň içinde hemmeleriň hormat goýýan adamsyna öwrülipdi.

Korol Karl Stýuart

Kromwell ähli gazabyны şumlugyň başy hasaplaýan korol Karl Stýarta garşıy gönükdirdi. Absolýut režimi elinde saklaýan korol parlamentiň üstündäki agramyny güýçlendirýärdi we zowkysapa içinde ýaşap, halkyň edýän talaplaryny görmezligebilmezlige salýardy.

Korol hökmürowanlygyny artdyrdygyça Kromwelem oppozisiýasynyň dozasyny güýçlendirýärdi. Ahyrynda korolyň býužet boýunça bisowut talaplary Mejlis tarapyndan ret edildi welin, köşk režimi demokratiýany seňseletmek üçin herekete geçdi.

Kromwel meşhur garşılyknamasyny ýazyp, korola «edeniň däl» diýmäge çekinmedi. Beýik Britaniýada parlament bilen köşgүн arasynda gönüden-göni garpyşyk başlapdy.

Oliwer Kromweliň gozgalaň

Sezaryň meşhur sözi bilen aýdanymyzda, «nard daşlary atylypdy». Indi ýa korol parlamenti penjesine gysmalydy, ýa-da parlament korolyň ygtyýarlyklaryny çäklendirmelidi.

Korol ýüzlerçe esgerini Mejlis binasyna sürdi we arasynda Kromwelkňem bolan käbir deputatlary ele salmaga synanyşdy.

Korolyň eden bu harby agdarlysygy ýurtda graždanlyk urşunyň turmagyna sebäp boldy, şeýle gowgaly ýagdaý 1651-njj ýyla çenli dowam etdi.

Bu uruşda şol wagta çenli onçakly ady-sory eşdilmedik 43 ýaşly Kromwel göz açyp-ýumasy salomyň içinde azatlyk ugrunda göreşýän halk gahrymanyna öwrüldi.

Kromweliň iň uly artykmaçlygy dindarlygydy, korolyňky bolsa buthananyň ygtyýarlygyny ykrar etmeyän häsiýete eýe bolmagydy. Şoň üçinem ol parlamente ynanýanlaryň we dindarlaryň arasynda güýcli bileleşik emele geldi. Şol sanda Kromweliň «taňry pajy» bilen serkerdelik ukyby aňrybaş derejede karizmatik lidere öwrülmegine getirdi.

Kromwel gysga wagtyň içinde korola garşı düzülen goşunyň serkerdebaşsy edilip bellendi.

Iň esasy -da, ähli strategik kararlary joşgunly halk köpçüliginiň we ruhanylaryň arasynda kabul etdi. Şeýtmek bilen ol halky -da, buthanany -da öz tarapyna çekýärdi.

Kromwel şeýle bir güýçlendi welin, Mejlis indi ondan dynmak üçin korola ýakynlaşyp başlady, emma şok ediji habar mejlisi sarsgyna saldy. Korol Uaýt adasyna gaçyp gidipdi.

Parlament üçin korola garşı uruş yqlan eden Kromwel Mejlisiň eden bu hyýanatyny hiç ýadyndan çykarmady. Ol goşunu bilen Londony basyp alanda altmyş deputaty tussag etdirdi.

Korol Karla garşı uruş yqlan edilmeginiň tutarygy bolsa bary -yogy baş deputatyň tussag edilmäge synanyşylmagydy.

1648-nji ýylyň 30-njy ýanwarynda Karl Stýuarta we onuň maşgalasyna ölüm jezasyny bermegi başaran Kromwel mundan beýlæk ýurduň ýeke-täk lideridi, ýone ol şindizem korol däldi we ýurtda korol ýokdy.

Koroly agdaran Kromwel Mejlide gelip, «In the Name of God» ady bilen meşhur bolan nutugyny sözledi:

«Mejlisi edýän hapa işleriňiz bilen zaýalamagyňzy we ygtybarsyzlaşdyrmagyňzy hemişelik soñlandyrmaga geldim.

Eý siz, pitneçi bulagaý mejlis agzalary, siz gowy hökümet

bolmakdan başga hemme zat!!!

Hakynatutma masgaramaz mahluklar, biçäreler, ýurduňyzy iň ownuk şahsy bähbit üçin satlyga çykaranlar, baş-uç teňne üçin Hudaýa hyýanat edenler, içiňizde dyrnagyň ujy ýaly hem bolsa mertlik galmadymy?

Dyrnagyň ujy ýaly wyzdanyňyzam ýokmy?

Siziň dindarlygyňyz meniň atymkyça-da ýokdur!

Altyn siziň täze hudaýyzyz bolupdyr!

Satlyga çykarmadyk zadyňyz bir galdymy beri!

Ýurduňyuz üçin gowy zadyň pikirini etmeli dälmi?

Siz tetelli bähbitparazlar sürüsi oturan şu mukaddes mejlisiňizi ýürekbulanjy mysalaňyz bilen hapalaýarsyňyz! Hudaýyň mukaddeslik çaýan bu mejlisini ahlakdan binesip hereketleriňiz bilen ogrularyň, orramslaryň sürenine dönderdiňiz! Halkyň size beren ygtyýarlygyndan hyýanatçylykly peýdalandyňyz.

Siz halkyň umytsyz dertlerine çäre bolmagyň ýerine, özüňiz halka iň uly dert bolduňyz! Emma ýurduňyuz meni nijeme asyrlap arassalanman gelen bu agyly arassalamaga çagyrdy! Bu güýji maňa Hudaý berdi. Bu şeýtan mesgenini dolandırmaga geldim. Indi siziň dadyňza ýetişjek bolmaz! Häziriň özünde güm boluň şu ýerden!!!

Gyssanyň, para-peşgeşiň boýny bagly gullary! Gyssanyň, gidiň! Bezemen eşikleriňizi, paty-putyňyzy alyň-da owarra boluň!»

Kromweliň mejlis agdarlysygyna «bihaýalyk» diýen deputata beren jogaby-da diýseň manylydy:

– Şeýlemi? Eger isleseňiz, şu gün bolup geçenleriň barsynyň öňüne böwt bolubam bilerdiňiz-ä, ýöne bolmadyňyz,

islemediňiz! Diýmek, Hudaýam siziň bu mukaddes ýerden şeýdip çykmagyňzy isläpdir, başga näme edeli dagy?

Koroly agdaran Kromwel bu gezek goşunyny korolyň oglunynň üstüne sürüp, ony-da derbi-dagyn etmegini başarypdy.

Kromwel Angliýany doly ele alandan soň howply arzuw-hyýallary etmäge başlady. Onuň iň uly arzuwy protestant goşunyny düzüp, katolik Rimi dyza çökermekdi.

Hernä ol bet pygylaryna ýetip bilmedi, emma Angliýany tegelek bäs ýyllap diktatorlyk bilen dolandyrdy. Mejlisiň at-abraýyny goramak üçin baş goşan ýolunda iňlis taryhynda görlüp-eşdilmedik diktaturany gurdy.

Ömrünüň gysga bolmagy Ýewropany, hususanam Rimi uly howpdan halas edipdi. Onuň ölüminden soň ogly «korolyň goragçysy» hökmünde ýerine geçenem bolsa, Kromwel barybir «gök ganly» dälди, şonuň üçinem onuň häkimiyeti özi bilen bile soñlandy.

Iňlis korollygyna we demokratiýasyna «Kromwel betbagtçylygyndan» arany açmak üçin bir asyrdan gowrak wagt gerek boldy.

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

Duşenbe, 06.03.2023 ý. Taryhy makalalar